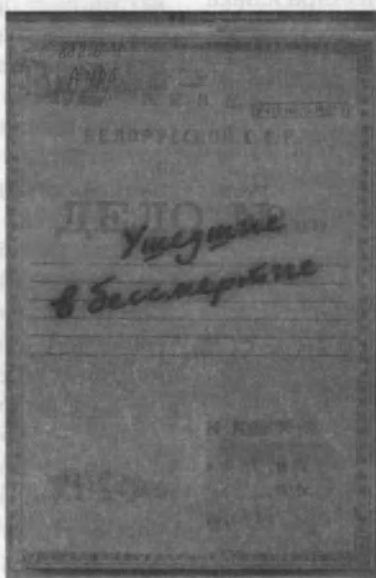

Аб знакамітых і сумна вядомых постацях

З таго часу, яку 1991 г. наша краіна стала суверэннай дзяржавай, мінула ўжо амаль 20 гадоў, аднак інтарэс да яе гісторыі захоўваецца. Цікавасць жа да падрабязных біяграфій людзей, якія знаходзіліся ў цэнтры грамадска-палітычнага жыцця Беларусі ў савецкія часы, нават павялічваецца. Менавіта гэтым можна патлумачыць увагу да кнігі Славаміра Антановіча "Ушедшие в бессмертие: документальные очерки"*¹, прысвечанай падзеям 1920-х—1950-х гг., якая выйшла ў пачатку 2010 г.

У анатацыі да гэтага выдання пазначана, што дакументальна-гістарычная кніга вядомага пісьменніка і юрыста напісана на аснове унікальных архіўных дакументаў Камітэта дзяржаўнай бяспекі, якія да сённяшняга дня захоўваюцца пад грыфам "зусім сакрэтна". Таксама падкрэсліваецца, што аўтар выкарыстаў вялікую колькасць замежных і савецкіх крыніц, даследаванняў, публіцыстычных твораў, дзённікі і ўспаміны, малавядомыя матэрыялы, якія расказваюць пра рэпрэсіі ў Беларусі ў складаны і драматычны перыяд існавання Савецкай дзяржавы, звязаны з імем І.Сталіна.

За апошнія 20 гадоў у Беларусі і Расіі апублікавана шмат кніг, часопісных і газетных артыкулаў аб палітычных рэпрэсіях 1920—1950-х гг., аб людзях, якія кіравалі іх правядзеннем, і аб тых, хто стаў ахвярамі рэпрэсій. Назавём некаторыя з іх: кнігі А.Кавалёва "Колокол мой — правда" і А.Майсені "Забуть не дано" (Мн., 1989), зборнікі "Правда истории: память и боль" (складальнік М.Жылінскі. Мн., 1991), "Реабилитация: Политические процессы 30—50-х годов" (М., 1991), артыкул М.Касцюка, У.Міхнюка "Рэпрэсіі — самае цяжкае злачынства таталітарнага рэжыму" ("Крыжовы шлях". Мн., 1993), даследаван-

не У.Адамушкі "Палітычныя рэпрэсіі 20—50-х гадоў на Беларусі" (Мн., 1994), кнігі Р.П.Платонава "Палітыкі. Ідэі. Лёсы: Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20—30-х гг." (Мн., 1996), "Лёсы. Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20—30-х гг." (Мн., 1998), "Беларусь у міжваенны перыяд" (Мн., 2001), кніга І.Кузняцова "Возвращение памяти" (Мн., 1997), даследаванне Т.Процькі "Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917—1941 гг.)" (Мн., 2002), кніга Э.Юфе "От Мясникова до Малофеева: кто руководил БССР" (Мн., 2008), М.Чэрушава "Невиновных не бывает...":

Чекисты против военных. 1918—1953" (М., 2004), Л.Навумава "Сталин и НКВД" (М., 2007), зборнік "Палітычныя рэпрэсіі на Беларусі ў XX ст.: Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі" (Мн., 1998).

Чым жа адрозніваюцца ад гэтых даследаванняў дакументальныя нарысы С.Антановіча? У першую чаргу адзначым нарыс "Минский подпольщик — польский Президент" (с. 299—319) аб першым прэзідэнце пасляваеннай Польшчы, старшыні Урада Польскай Народнай Рэспублікі, першым сакратары ЦК Польскай аб'яднанай рабочай партыі Баляславе Беруце, які ў перыяд акупацыі жыў у Мінску і служыў у створанай немцамі гарадской управе. Можна пагадзіцца з С.Антановічам у тым, што аб гэтым перыядзе жыцця Б.Берута напісана зусім мала, таму што няма дакументальных крыніц. У той жа час аўтар сам адзначае, што ёсць кніга Андрэя Гарліцага, выдадзеная ў Варшаве ў 1994 г., і ўспаміны сына Б.Берута Яна Халыньскага.

С.Антановіч знаёміць чытачоў з некаторымі данымі замежных архіваў аб тым, што падчас палітычных рэпрэсій Б.Берут стаяў на чале аддзела па "польскіх справах" НКУС СССР, непасрэдна курыраваў

* Антонович С. В. Ушедшие в бессмертие: документальные очерки. Минск: Мастацкая літаратура, 2010. — 414 с.

пярэдадзена рэпрэсіі супраць польскіх камуністаў, беларусаў, рускіх, яўрэяў, украінцаў і іншых. Са свайго боку магу дадаць, што замежныя даследчыкі называюць канкрэтны час працы Берута ў НКУС СССР — 1938-ы год.

Адзначаючы, што польскія гісторыкі да сённяшняга часу не стварылі аб'ектыўных і глыбокіх работ аб Б.Беруце і ўзгадваюць яго толькі ў негатывным плане як цвёрдакаменнага сталініста і калабарацыяніста, аўтар кнігі ставіць рытарычнае пытанне: "Так хто ж ён, Болеслав Берут? Профessionальны камуніст-падпольшчык? Поляк, які любіў сваю страну і веріў, што лепшае будучае для яе можа забяспечыць толькі сацыялістычны строй!" (с. 299).

Спрабуючы адказаць на гэтае пытанне, С.Антановіч выкарыстаў успаміны каханай Б.Берута, былой жонкі вядомага беларускага кампазітара Ісаака Любана Анастасіі Калеснікавай пад назвай "О самом близком и дорогом мне человеке" (1981 г., аб'ём 41 друкаваная старонка), якія захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь.

У сваёй кнізе аўтар паказвае Б.Берута не толькі як мінскага падпольшчыка, рэзідэнта савецкай разведкі, але спрабуе таксама каротка раскрыць яго дзейнасць у 1944—1953 гг. Важна, што С.Антановіч адным з першых у Беларусі заняўся даследаваннем гэтага важнага і вельмі складанага пытання.

У дакументальным нарысе "Герой "рельсовой войны" (с. 257—298) унесена нямала новага для шырокага чытача ў раскрыцці адной вехі біяграфіі партыйнага і дзяржаўнага дзеяча Панцеляймона Кандратавіча Панамарэнкі. С.Антановіч правільна сцвярджае: "Политическая и нравственная вина Компартии Белоруссии при Пономаренко была та же: приняв сталинскую "теорию" обострения классово́й борьбы по мере успехов социализма, она оказалась не в состоянии противостоять сфабрикованной, от начала до конца лживой версии о якобы существовании в республике разветвленного контрреволюционного, социал-фашистского подполья во главе с партийными, советскими и творческими работниками.

Толькі во второй половине 38-го, при Пономаренко, из КП(б)Б было исключено 1 032 человека. Среди них, как свидетельствует статотчет, из 439 арестованных и осужденных органами НКВД, "числилось" 68 "шпионов", 78 "врагов народа", 136 "имевших связь с "врагами народа...". Считали, что разоблачают действительно врагов...

Из партии были исключены, подверглись аресту, затем погибли в ежовских и бериевских подвалах, "белорусских" застенках НКВД секретари ЦК, председатели ЦИК и Совнаркома, их заместители, наркомы, тысячи руководителей местных партийных, советских, хозяйственных органов, первичных партийных организаций. Тяжелые потери понесла творческая и научная интеллигенция, обвиненная в так называемой "нацдемовшине". Не обошли репрессии рабочий класс и крестьянство.

Эта горькая и печальная правда тоже лежит на совести Пантелеймона Пономаренко, возглавляв-

шего белорусскую партийную организацию. Он чётко следовал установкам товарища Сталина" (с. 282).

Безумоўна, вартасцю дадзенага нарыса з'яўляецца прывядзенае фрагментаў пісьма ўдзельніка партызанскага руху, міністра аўтамабільнага транспарту БССР А.Андрэева былому начальніку ЦШПР П.Панамарэнку, датаванае 1965-м г. Станоўча ацэньваючы артыкул П.Панамарэнкі "Борьба советского народа в тылу врага", А.Андрэеў падкрэсліваў: "Разделяя статью и ее выводы, не могу не остановиться на ее тезисе: "Немецкие склады, базы снабжения и эшелоны являлись главным источником снабжения партизанских отрядов и соединений".

...Нужно сказать, что указанная доктрина если и была в какой-то мере правильной в войнах далекого прошлого, когда оружие и другие средства войны как у армии противника, так и у партизан были примерно одинаковы, то с развитием боевой техники она стала явно несостоятельной, более того, вредной.

На самом деле, указанный в статье источник являлся **не главным, а подсобным** (выдзелена ў кнізе. — Э.І.) в боевом снабжении советских партизанских отрядов и соединений.

Известно, что в первые годы войны основная масса оружия и боеприпасов черпались партизанами из оставленного частями Советской Армии при отступлении и, в большинстве случаев, запятанного населением, а затем — за счет получения из советского тыла" (с. 295).

У нарысах "Черный дьявол" Берман" (с. 184—200) і "Белорусское дело" (с. 382—395) С.Антановіч дадае новыя штрыхі да партрэтаў наркама НКУС БССР Барыса Бермана і наркама ўнутраных спраў, народнага камісара (міністра) дзяржаўнай бяспекі Беларусі Лаўрэнція Цанавы. Малавядомыя старонкі біяграфіі Героя Савецкага Саюза Васіля Каржа можна знайсці ў нарысе, які мае назву "Партизан первого дня" (с. 320—329).

Рэцэнзуемая кніга змяшчае шэраг фатаграфій, многія з якіх з'яўляюцца малавядомымі для шырокага чытача. Яна лёгка чытаецца, таму што напісана добрай літаратурнай мовай.

У той жа час, нягледзячы на адзначаныя вартасці, ёсць у рэцэнзуемай кнігі шэраг недахопаў — у прыватнасці памылак і недакладнасцей.

Праз усё выданне прасочваецца імкненне Славаміра Валяр'янавіча паказаць сябе піянерам у асвятленні ўсіх пытанняў і праблем. Шырокаму чытачу можа падацца, што аўтар аб усім піша першым. Але чалавеку, які больш-менш цікавіцца гісторыяй Беларусі 1920—1950-х гг. і палітычных рэпрэсіі таго часу, большасць фактаў, прыведзеных у дакументальных нарысах С.Антановіча, ужо даўно вядома. Асабліва гэта тычыцца нарысаў "Счастье командарма" (пра Е.Убарэвіча, с. 67—85), "Победитель" (пра М.Галадзеда, с. 86—99), "Враг народа" Червяков" (с. 100—116), "Агенты английской разведки" (с. 117—133), "Польские шпионы" (с. 146—168), "Шумит тайга над братскою могилой..." (с. 169—183), "Расстрелян-

ные генералы" (с. 201—256), "Лес рубят — щепки летят" (с. 380—358), большай часткі нарысаў "Герой "рельсовой войны", "Партизан первого дня". Дзіўна, што са сваіх папярэднікаў аўтар толькі аднойчы назваў журналіста А. Сімурава.

Нягледзячы на тое, што рэцэнзуемая кніга мае падзагалавак "Документальные очерки", у ёй поўна адсутнічаюць спасылкі на канкрэтныя крыніцы, асабліва на архіўныя дакументы. Аўтар рэцэнзіі знайшоў толькі дзве падобныя крыніцы, у сувязі з чым узнікае пытанне, ці правамерна называць рэцэнзуемую кнігу дакументальнымі нарысамі.

Варта звярнуць увагу і на фактычныя памылкі аўтара кнігі. Так, на с. 4 сцвярджаецца: "У моіх героях, вышедших Победителями из сталинских репрессий, тоже были отцы и матери, братья и сестры, жены и дети. Они тоже прожили горькую, мучительную жизнь вслед за их дорогими и родными "врагами народа"... Сегодня мы знаем имена "врагов". Александр Червяков, Ян Гамарник, ... (далее идёт доўгі спіс. — Э.І.) ...Пантелеймон Пономаренко...". Аднак П. Панамарэнка ніколі не быў рэпрэсіраваны і не называўся "ворагам народа", таму яго імя ў гэтым спісе не павінна быць.

На с. 7 кнігі С. Антановіч адзначае, што будучыя правадыры рабочага класа і беднага працоўнага сялянства — Я. Свядлоў, Л. Троцкі, М. Калінін, В. Молатаў, Л. Кагановіч, К. Варашылаў і С. Будзённы (военачальнікі) — прафесійныя рэвалюцыянеры, і ўсе без адукацыі. На самай справе Л. Троцкі ў 1897 г. закончыў Нікалаеўскае рэальнае вучылішча, а В. Молатаў пасля заканчэння ў 1908 г. Казанскага рэальнага вучылішча ў 1911—1912 гг. вучыўся ў Пецябургскім політэхнічным інстытуце. Таму называць іх людзьмі без адукацыі няма ніякіх падстаў.

Аўтар кнігі таксама сцвярджае, што ў 1938 г. пяць сакратароў Цэнтральнага Камітэта партыі (І. Сталін, Л. Кагановіч, А. Андрэеў, Г. Малянкоў, В. Молатаў) былі супраць генеральнага сакратара ЦК ВЛКСМ А. Косарава і тых, хто застаўся верны яму (с. 18). Але Г. Малянкоў і В. Молатаў у той час не былі сакратарамі ЦК. Г. Малянкоў у 1934—1939 гг. быў загадчыкам аддзела кіруючых партыйных органаў ЦК ВКП(б), а В. Молатаў у 1930—1941 гг. з'яўляўся старшынёй СНК СССР.

С. Антановіч праявіў няведанне гістарычных фактаў і ў наступным, калі сцвярджае на с. 223: "Вначале в состав ГКО входили: Сталин (председатель), Молотов, Маленков, Ворошилов и Берия, позже добавились Тимошенко, Будённый, Шапошников и Жуков". Аднак С. Цімашэнка, С. Будзённы, Б. Шапашнікаў і Г. Жукаў ніколі не ўваходзілі ў склад Дзяржаўнага камітэта абароны. Затое ў складзе ДКА былі Мікалай Аляксеевіч Вазнясенскі (люты 1942—верасень 1945 г.), Анастас Іванавіч Мікаян (1942—1945 гг.), Мікалай Аляксандравіч Булганін (з лістапада 1944 г.).

Самай характэрнай памылкай аўтара кнігі з'яўляюцца скажэнні імёнаў і прозвішчаў. Так, на с. 77 у спісе абвінавачаных на закрытым пасяджэнні Асобага ваеннага трыбунала Вярхоўнага суда СССР 11 чэр-

веня 1937 г. дапушчана скажэнне двух прозвішчаў і імёнаў па бацьку абвінавачаных. Так, былы старшыня Цэнтральнага савета Асавіяхіма Р. П. Эйдэман названы Эйдманам, а былы ваенны аташэ ў Лондане, Токію, Берліне Вітаўт Казіміравіч Путна названы "В. І. Пуціна".

На с. 108 скажэнне прозвішчаў прадаўжаецца. Аўтар кнігі падкрэслівае: "А назавтра в "Правде" и других газетах было опубликовано сообщение Прокуратуры СССР: "Дело арестованных органами НКВД в разное время Тухачевского, Якира, Уборевича, Корха, Эйдмана, Фельдмана, Примакова и Путно расследованием закончено и передано в суд...". На самай справе ў паведамленні Пракуратуры СССР гаварылася "Корка" і "Путны".

На с. 118 у пераліку загінуўшых членаў Палітбюро ЦК КП(б)У названы Н. Хатоевіч. У гэтым выпадку гаворка ідзе пра нашага земляка, ураджэнца Гомеля, другога сакратара ЦК КП(б) Украіны Мендэля Маркавіча Хатаевіча.

На с. 227 С. Антановіч піша: "В Генеральном штабе Павлов случайно встретился с полковником Мамсо, сотрудником советской военной разведки. Они вместе воевали в Испании". Сапраўднае прозвішча гэтага палкоўніка не Мамсо, а Мамсураў.

Тое, аб чым С. Антановіч апавядае на с. 85, нагадвае не дакументальны факт, а казку. Ён сцвярджае: "В 48-м в Москву прибыли с визитом Рузвельт и Черчилль. И Хозяин (Сталин. — Э.І.) решил в их честь устроить роскошный парад...". Як вядома, Франклін Рузвельт памёр 12 красавіка 1945 г., і таму не мог быць у Маскве ў 1948 г. Таксама не мог быць у Маскве ў гэты час Уінстан Чэрчыль, паколькі пасля яго прамовы 5 сакавіка 1946 г. у г. Фултан (ЗША), якая фактычна стала пачаткам "халоднай вайны", І. Сталін лічыў яго лютым ворагам СССР.

На шэрагу старонак кнігі дапушчаны гістарычныя недакладнасці. Так, на с. 120 гаворыцца: "Вильгельм Георгиевич Кнорин возглавил Компартию Белоруссии после Криницкого. Партийный и государственный деятель, секретарь ЦБ КП(б)Б, в 1927-1928 годах — первый секретарь".

На самай справе В. Кнорын — адзіны кіраўнік Кампартыі Беларусі, які тройчы ўзначальваў партыйную арганізацыю нашай рэспублікі: 13 верасня—10 лістапада 1920 г., з лютага 1921 г. па май 1922 г. (у якасці адказнага сакратара ЦБ КП(б)Б), з 5 мая 1927 г. па 9 кастрычніка 1938 г. (у якасці першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі).

Другая недакладнасць дапушчана на с. 153, калі гаворыцца, што "Шарангович в должности первого секретаря ЦК пробыл всего 4 месяца 11 дней — меньше всех в истории Компартии Белоруссии". Гэта не адпавядае рэчаіснасці. Так, Яфім Барысавіч Генкін у лістападзе 1920—студзені 1921 г. кіраваў Кампартыяй Беларусі каля трох месяцаў, Даніла Іванавіч Валковіч — трохі больш за паўтара месяца (з 25 студзеня па 14 сакавіка 1937 г.), а Якаў Аркадзевіч Якаўлеў выконваў абавязкі першага сакратара

ЦК Кампартыі рэспублікі два тыдні — з 27 ліпеня па 10 жніўня 1937 г.

На с. 216 генерал К. Голубеў названы камандуючым 110-й арміяй, а не 10-й арміяй, як гэта было на самай справе. Начальнік разведкі штаба Заходняй асобай ваеннай акругі Блахін быў палкоўнікам, а не генерал-лейтэнантам, як пазначана на с. 217.

Разглядаючы падзеі ліпеня 1941 г., С. Антановіч падкрэслівае, што І. Сталін прысвоіў Льву Мехлісу званне генерал-палкоўніка (с. 230). На самай справе гэтае высокае званне было прысвоена Л. Мехлісу толькі ў 1944 г.

На с. 258 адзначаецца, што ў апошні дзень XVII з'езда Кампартыі Беларусі ў чэрвені 1938 г. у Мінск прыехаў старшыня камісіі партыйнага кантролю пры ЦК ВКП(б) А. Андрэеў. Аднак А. Андрэеў у той час быў сакратаром ЦК ВКП(б). На гэтай жа старонцы скажоны імя і пасада Льва Мехліса. Ён названы сакратаром ЦК А. Мехлісам, якім ніколі не быў.

На вялікі жаль, аўтар кнігі блытае службовыя пасады і вайсковыя званні. Так, на с. 255 ён піша: "...Он (генерал Д. Паўлаў. — Э.І.) сделал блестящую военную карьеру. Прошел за несколько лет путь от командира танковой бригады до генерала армии".

Адсутнасць у кнізе спасылак прыводзіць да таго, што шэраг фактаў, аб якіх паведамляе С. Антановіч, выклікае сумненне. Гэта тычыцца інфармацыі аб прысутнасці на XVII з'ездзе Кампартыі Беларусі ў Мінску 18 чэрвеня 1938 г. загадчыка аддзела кіруючых органаў ЦК ВКП(б) Г. Малянкова і начальніка Палітупраўлення Чырвонай Арміі Л. Мехліса.

На падставе якіх крыніц С. Антановіч прыйшоў да высновы аб забойстве Льва Мехліса 13 лютага 1953 г.? Між іншым, ён адзначае: "И вот пока "врачи-вредители" ожидали суда, Сталин послал Мехлиса в "важную командировку" в Саратов. Там без шума и без свидетелей его арестовали. Переведенный в больницу Лефортовской тюрьмы в Москве, он дал нужные Сталину показания и в середине февраля с помощью сотрудников НКВД умер" (с. 342). Аб гэтым у друку сцвярджаецца ўпершыню. Таму абавязкова патрэбна спасылка на канкрэтную гістарычную крыніцу або некалькі крыніц.

Прысутнічаюць у тэксце кнігі і запазычанні з тэкстаў іншых аўтараў. У прыватнасці, у нарысе "Расстрелянные генералы" на с. 299 змешчаны тэкст, запазычаны з майго нарыса "Судьба генерала", які друкаваўся ў студзені 1990 г. у некалькіх нумарах "Сельской газеты".

У нарысе "Минский подпольщик — польский Президент" аўтар рэцэнзуемай кнігі на старонках 302—304 піша аб настаўніцы, мінскай падпольшчыцы Марыі Мікалаеўне Калінінай, якая адыграла немалую ролю ў лёсе Б. Берута ў час яго знаходжання ў Мінску. Аўтар гэтых радкоў быў добра знаёмы з гэтай сапраўды легендарнай жанчынай, Праведнікам народаў свету, і напісаў аб ёй некалькі артыкулаў у газетах і часопісе, у тым ліку артыкул "Марыя, якую звалі "Лілія". (Алеся. 1996, № 3. С. 2—3). Шкада, што С. Антановіч хутчэй за ўсё не знаёмы з гэтымі артыкуламі. А ў іх я, са слоў М. Калінінай, адзначаю, што менавіта яна дапамагла Баляславу Беруту ўладкавацца на працу ў Мінскую гарадскую управу, дзе сама працавала.

Што можна падкрэсліць у заключэнне?

Пасля таго, яе перагорнеш апошнюю старонку гэтай кнігі, ахоплівае дваістае пачуццё. З аднаго боку, аўтарам праведзена значная праца, у тэксце ёсць нямала карысных і цікавых звестак для чытача. З другога боку, гэта не дакументальныя нарысы. Адсутнасць спасылак, вялікая колькасць памылак і недакладнасцей, не гаворачы аб іншых недахопах, значна зніжаюць навуковую вартасць кнігі. Хочацца спадзявацца, што да наступнага выдання гэтай кнігі С. Антановіч аднясецца больш адказна і ўлічыць адзначаныя недахопы.

Тая тэма, якую выбраў аўтар кнігі, патрабуе выдатнага ведання гістарычных крыніц і разумення, што чытач чакае твораў, якія б сапраўды ліквідавалі "белыя плямы" ў гістарычных даследаваннях. А навукова-папулярныя кнігі па "вострых", актуальных праблемах гісторыі Беларусі шырокаму чытачу вельмі патрэбны.

Эмануіл Іофе, *доктар гістарычных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка*